

Ἡ ρητορική στην νεότερη Πολιτική, μέ τήν πέννα τοῦ καθηγητῆ Νέστορα Κουράκη

τοῦ *Τίτου Ἰω. Αθανασιάδη*

ΕΚΠΝΕΟΝΤΟΣ τοῦ 2021 εἶχα τήν τύχη νά παραστῶ στήν παρουσίαση τοῦ νέου βιβλίου τοῦ καθηγητῆ τῆς Νομικῆς στό Πανεπιστήμιο Λευκωσίας καί ὁμοτίμου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Νέστορα Κουράκη, «Εἰσαγωγή στήν Κλασική Ρητορική» (ἐκδόσεις Hipassus). Ἐπρόκειτο γιά ἓνα ὑψηλοῦ ἐπιπέδου μάθημα ρητορικῆς ἀπό εἰδήμονες καθηγητές ὅπως ὁ Ἀχιλλέας Αἰμιλιανίδης, κοσμήτορας τῆς Νομικῆς Λευκωσίας, ἡ Στέλλα Πριόβολου, ὁμοτίμη καθηγήτρια τῆς Λατινικῆς καί Ἱταλικῆς Φιλολογίας τοῦ Παν. Ἀθηνῶν, ὁ Χρήστος Κρεμμύδας, Ἀναπλ. καθηγητῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καί συνδιευθυντῆς τοῦ Ἐρευνητικοῦ Κέντρου Ρητορείας καί Ρητορικῆς, Royal Holloway, τοῦ Πανεπ. τοῦ Λονδίνου, ὁ Γιάννης Πανούσης, Ὁμότ. καθηγητῆς τοῦ Παν. Ἀθηνῶν καί πρ. πρύτανης τοῦ Δημοκριτείου Πανεπ. Θράκης καί οἱ Πρόεδροι τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Νομικῶν καί Ἑλλήνων Ποινικολόγων, Δημήτριος Ἀναστασόπουλος καί Χριστόφορος Ἀργυρόπουλος (ἐπίτιμος), ἀντιστοίχως. Ἐνῶ διαβάστηκε καί μήνυμα τῆς πρ. προέδρου τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων καί τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, καθηγήτριας (ὁμότ.) τῆς Νομικῆς τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν Ἄννας Ψαροῦδα-Μπενάκη.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ρητορικῆς στήν ἀρχαία Ἑλλάδα, πού εἶναι καί ἡ πατρίδα τῆς σχετικῆς Ἐπιστήμης καί Τέχνης, ὅπως τήν προσδιορίζει ὁ Νέστορας Κουράκης, προϋπέθετε δημοκρατικό πολίτευμα καί τό ἀπώγειό της σημειώθηκε κατά τόν 4ο αἰῶνα π.Χ., ἐν μέσῳ Δημοκρατίας στήν Ἀθήνα, ἀλλά καί ὑπό τά νέφη ἑνός ἐμφυλίου πολέμου, μεταξύ Μακεδόνων καί Ἀθηναίων. Μέ ἄλλους μέν Ἀθηναίους, ὑπό τήν ἡγεσία τῶν Ἰσοκράτη, Αἰσχίνη καί Δεινάρχου, νά εἶναι ὑπέρ μιᾶς ἐνιαίας Ἑλλάδας, ὑπό τήν ἡγεσία τῶν Μακεδόνων, στόν πόλεμο κατά τῶν Περσῶν. Καί ἄλλους, ὑπό τούς Δημοσθένη, Ὑπερείδη καί Λυκοῦργο νά εἶναι ὑπέρ τῆς διατήρησης τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐλληνικῶν πόλεων.

Ὁ Ν. Κουράκης θεωρεῖ πατέρα τῆς ρητορικῆς τόν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔγραψε καί ἔργο μέ τόν ὁμώνυμο τίτλο: «Ρητορική».

Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνομακεδόνας φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος μετέτρεψε τήν ρητορική, ἀπό τέχνη σέ ἐπιστήμη, ὀρίζει τρεῖς τύπους ρητορικοῦ λόγου: Τόν συμβουλευτικό, γιά τίς πολιτικές ἀγορεύσεις. Τόν δικανικό, γιά τίς ἀγορεύσεις στά δικαστήρια. Καί τόν πανηγυρικό γιά τήν ἐκφραση ἐπαίνου ἢ ψόγου.

Κατά τόν Ἀριστοτέλη, ἐπίσης, σύμφωνα μέ τίς διαπιστώσεις τοῦ Κουράκη σημασία ἔχουν στή ρητορική: α) τό ἦθος τοῦ ρήτορα ἢ ἀγορητῆ, ὥστε νά θεωρηθεῖ ἀξιόπιστος, β) τό πάθος του, ὥστε νά μπορέσει νά ἐπηρεάσει περισσότερο ἢ λιγότερο τούς ἀκροατές του καί γ) τό ὕφος τοῦ, ὁ ρυθμός καί ἡ ἐνάργεια τοῦ λόγου του.

Τό ὕφος τοῦ ρήτορα, ὁ Κουράκης διακρίνει σέ: α) αὐστηρό (Πίνδαρος, Θουκυδίδης, Ἀντιφώντας, Αἰσχύλος), β) γλαφυρό (Σαπφώ, Εὐριπίδης, Ἰσοκράτης) καί γ) μεσαῖο ἢ «εὐκράτο» (Ὀμηρος, Σοφοκλῆς, Ἡρόδοτος, Δημοσθένης).

Ἐπιχειρώντας τή διερεύνηση τοῦ ὕφους Ἑλλήνων πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς παρελθούσας γενεᾶς, ὁ Νέστο-

ρας Κουράκης ἀναφέρει ὡς παράδειγμα αὐστηροῦ ὕφους τόν Κωνσταντῖνο Καραμανλή, γλαφυροῦ ὕφους τόν Λεωνίδα Κύρκο καί μεσαίου ὕφους τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου, ἀνατρέχοντας σέ ἀποσπάσματα δηλώσεών τους πού ἐγίναν λόγω τῆς ὀλοκλήρωσης τοῦ κύκλου τῆς βιολογικῆς ζωῆς τους (λίγο πρίν ἀπό τόν θάνατό τους, δηλαδή).

Ἀναλυτικώτερα: ὀλοκληρώνοντας τή δεύτερη προεδρική θητεία του, τό 1995, ὁ Κων. Καραμανλῆς εἶπε πρὸς τούς δημοσιογράφους πού τόν ἐπισκέφθηκαν γιά νά τόν ἀποχαιρετήσουν: «Νά μεταφέρετε στόν Ἑλληνικό λαό τήν ἀγάπη μου. Καί αὐτό τό ἐννοῶ. Ὅπως ἐπίσης τήν εὐγνωμοσύνη μου γιατί τό ἔδωσε τή δυνατότητα νά ἀναποκριθῶ στήν ἀποστολή πού ἀπό νέος ἔταξα στόν ἑαυτό μου. Νά ταυτίσω τή ζωή μου μέ τή δική σας ζωή, τή ζωή τοῦ λαοῦ. Ἐπίσης νά μεταφέρετε τίς εὐχές μου γιά ἓνα μέλλον εὐτυχές, μέ ἀσφάλεια καί πρόοδο».

Ἀπό τήν πλευρά μας νά τονίσουμε ὅτι πρόκειται γιά λιτό καί συγκινησιακό λόγο. Εἰλικρινῆ, μέ ἀνύπαρκτο, ελάχιστο ἐγκυριακό στοιχείο, πού ὑποχωρεῖ κι αὐτό στό συλλογικό, ὅταν ὁ ἀείμνηστος πρόεδρος παρακαλεῖ τούς δημοσιογράφους νά μεταφέρουν στόν λαό τίς εὐχές του γιά μέλλον ἀσφαλές καί προοδευτικό.

Τό ἀποχαιρετιστήριο μήνυμα τοῦ Λεωνίδα Κύρκου διατρέχεται, ἐπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ἀπό συναισθηματική ἀλλά καί ρεαλιστική γλαφυρότητα (ἔχει καί ὁ ρεαλισμός τή γλαφυρότητά του, γεγονός πού ἐξαρτᾶται ἀπό τήν πέννα τοῦ ρήτορα.)

Μερικά χρόνια πρίν πεθάνει ὁ Λ. Κύρκος εἶχε παραδώσει στόν γιό του, Μίλτο, ἓνα σημείωμα μέ τήν παράκληση νά τό διαβάσει μπροστά στό φέρετρό του κατά τήν ἡμέρα τῆς κηδείας του. Τό σημείωμα ἀνέφερε:

«Φεύγω. Ζήσαμε -ἡ γενιά μου- μιά συναρπαστική περιπέτεια. Γνώρισα ἀπό κοντά τή φτώχεια, τούς κατατρεγμούς, τή φρίκη. Ἀλλά σέ διαλείματα καί τή χαρά. Καί ἔβαλα τό λιθαράκι μου στόν ἀγῶνα γιά τό φῶς, τό δίκαιο, τήν ἀνθρωπιά.»

«Ἐνῶ συντετριμμένος ὅταν ἔσβησε τό κόκκινο ἀστέρι στήν κορυφή τοῦ Κρεμλίνου βουτηγμένο στή βία, τό ψέμα καί τήν ντροπή. Ἄλλα πίστεψαν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλά λάλησαν οἱ πρόφητες. Ὅπως ἄλλος ἦταν ὁ σοσιαλισμός γιά τόν ὁποῖο ἀγωνιστήκαμε καί γι' αὐτόν τόν σοσιαλισμό, μέ δημοκρατία, ἐλευθερία καί σεβασμό στόν κάθε ἄνθρωπο, νά συνεχίσετε τόν ἀγῶνα γιατί δέν ἔχει ἄλλη λύση ὁ κόσμος.»

«Φεύγω, σᾶς χαιρετῶ ὅλους, καί ἐσᾶς πού πορευτήκαμε μαζί καί ἐσᾶς τούς ἄλλους, τῆς κάθε φορά ἀντίπερα ὄχθης, καί ἔχω ἓνα νά σᾶς πῶ: Σύγκρουση ἰδεῶν. Ὁχι βία καί μισαλλοδοξία. Δέν ὀδηγοῦν πούθενά. Γεῖά σας.»

Ὁ Λεωνίδα Κύρκος, ὁ μέγας ἐντιμος ἀγωνιστής, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πεθαίνει ὡς σοσιαλιστής, ἀλλά ὄχι ὡς μαρξιστής, ὡς κομμουνιστής ἀφοῦ ἀποκηρύσσει τήν ταξική προλεταριακή ἐπανάσταση, ἡ ὁποία κυφορεῖ καί ἐξαρτᾶ τήν ἐπιτυχία τῆς ἀπό τή βία.

Καί μιά καί ὁ λόγος περὶ Κύρκου, ὁ γράφων ἐπιθυμῶ νά προσθέσει μιά ἀκόμη μνημειώδη ἀναφορά του,

λίγο πρίν ἀπό τόν θάνατό του: Τήν συνέντευξή του πρὸς τόν διευθυντή τῆς «Καθημερινῆς», διαπρεπῆ συνάδελφο Ἀλέξη Παπαχελά, γιά τόν τηλεοπτικό σταθμό «Σκά». Ἡ συνέντευξη αὐτή θά ἔπρεπε νά πάρει ἐντυπη μορφή, γιά νά καταστῆ γνωστή σέ ὄσους δέν τήν παρακολούθησαν ἀπό τήν ὀθόνη.

Θά παρακάμψουμε ὡς παράδειγμα τοῦ «μεσαίου ἢ εὐκράτου ὕφους» (μεταξύ αὐστηρότητας καί γλαφυρότητας) τήν παραίτηση τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου ἀπό τήν πρωθυπουργία καί τήν ἡγεσία τοῦ ΠΑΣΟΚ, τό 1996, ὄχι μόνο γιατί οὐδεμοῦ ἀναφέρεται τό ρῆμα «παραιτοῦμαι», ἀλλά καί διότι εἶναι κείμενο γενικῆς φύσεως, καί ἡ ἀνάλυση του συνάδει καί πρὸς τή συναγωγή ἄλλων πολιτικῶν συμπερασμάτων, μὴ ἐχόντων σχέση μέ τό παρόν σημείωμά μας. Καί θά ἀναφέρουμε ὡς παράδειγμα «πανηγυρικοῦ ἢ ἐπιδεικτικοῦ» λόγου, ἀπόσπασμα τοῦ ἐπιμνημόσυνου ἐγκωμίου τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου πρὸς τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, πού ἐκφωνήθηκε στήν Ἑλληνική Βουλῆ, τήν 22 Ἀπριλίου 1936, ἓνα μῆνα περίπου μετὰ τόν θάνατο τοῦ μεγάλου Κρητός πολιτικοῦ στό Παρίσι (σελ. 293-294 τοῦ βιβλίου τοῦ Νέστορα Κουράκη): Εἶπε τότε στήν ἀγόρευση του ὁ Γ. Παπανδρέου:

«Ὅσοι εὐρίσκονται εἰς τάς πλαγίας τῶν ὑψηλῶν βουνῶν, δέν κατορθώνουν νά βλέπουν τήν κορυφήν των. Μόνον ἡ ἀπόστασις ἐπιτρέπει τήν θέαν τοῦ μεγαλείου των.»

«Συμβαίνει περίπου τό ἴδιο μέ τούς μεγάλους ἄνδρες τῆς ἱστορίας. Οἱ ἄνθρωποι τῆς γενεᾶς των τούς ἐννοοῦν ὀλιγώτερον. Μόνον ὁ θάνατος καί ὁ χρόνος παρέχουν τήν ἀπόστασιν, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει εἰς τήν ἱστορίαν νά ἀναλάβει τό ἔργον της...»

«Ἀλλά ὑπάρχουν καί ὑψηλαί κορυφαί, εἰς τήν ἀνάβασιν τῶν ὁποίων ἀποκάνει καί ἡ ἱστορία. Καί εἶναι τότε ὁ θρύλος, ὁ ὁποῖος διηγεῖται τήν δόξαν των.»

«Εἰς τήν περιοχὴν τοῦ θρύλου ἀνήκει πλέον καί ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἡ διάβασή του ἀπό τήν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος προκαλεῖ τήν θρησκευτικὴν ἔκστασιν τοῦ θαύματος... Γίνεται ὁ Προφήτης καί ὁ Δημιουργός καί τό Σύμβολον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἀλλά γίνεται ἀκόμη καί ὁ μεγαλοουργός Κυβερνήτης. Εἶπε: Γεννηθήτω Κράτος. Καί ἐγένετο Κράτος. Ἀπό τήν πίστιν τῆς ψυχῆς του μεταγγίζει πίστιν εἰς τήν ψυχὴν τοῦ ἔθνους καί τήν περίοδον τῆς παρακμῆς διαδέχεται ἡ ἀνθσις τῆς ἀναγεννήσεως...»

Τό θεωρητικό μάθημα πού διδάχθηκα στά 84 χρόνια μου, κατά τήν παρουσίαση τοῦ νέου βιβλίου τοῦ Νέστορα Κουράκη, μέ ἔκανε νά ἀνατρέξω στά ἐμπειρικά «μαθήματα» πού ἔλαβα, παρακολουθώντας ὡς συντάκτης τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ρεπορτάζ, τίς συνεδριάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς, μετὰ τήν ἀποκατάσταση τῆς Δημοκρατίας, ἀλλά καί ἐνωρίτερα ὡς ἀπλὸς δημοσιογράφος ἀπό τά δημοσιογραφικά θεωρία τοῦ Κοινοβουλίου.

Τόσο οἱ προδικτατορικές ὡς καί ἡ πρώτη ἰδίως μεταδικτατορική Βουλῆ διακρίνονταν ἀπό τήν παρουσία σ' αὐτές ἐξεχόντων ρητόρων, γεγονός πού καθιστοῦσε τίς ἀντιπαράθεσις τους, ἐφ' ὅσον ἀνήκαν σέ

διαφορετικές πολιτικές παρατάξεις, μνημεία λόγου τῆς νεοελληνικῆς Πολιτικῆς Γραμματείας.

Στίς προδικτατορικές Βουλές θά σημειώσω τήν παρουσία ἑνός πολὺ μεγάλου κλασσικοῦ ρήτορα. Τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐνώσεως Κέντρου Γεωργίου Παπανδρέου, ὁ πολιτικός λόγος τοῦ ὁποῖου, μέ τά διάφορα φιλοσοφικῆς ἐννοίας καί ρητορικῆς τεχνικῆς σχήματα, προκαλοῦσε τόν θαυμασμό ἀκόμη καί τῶν πλέον πεπαιδευμένων κοινοβουλευτικῶν, ὁμοϊδεατῶν ἢ ἀντιπάλων του.

Ἀπό τήν κεντρώα παράταξη θά σημειώσω ἀκόμη ὡς δειγμὰ ὑψηλῆς ρητορικῆς τέχνης τόν Στέφανο Στεφανόπουλο πού προερχόταν ὁμως ἀπό τό συντηρητικό στρατόπεδο, ὅπως καί τόν λογοτέχνη Γ. Αθανασιάδη-Νόβα.

Ἐνας ἀκόμη κεντρώος ρήτορας, ἀλλά παλαιότερης ἐποχῆς, ὑπῆρξε ὁ οἰκονομολόγος Γ. Καρτάλης. Ἐνῶ ἀξιόλογος ρήτορας πρέπει νά θεωρηθεῖ καί ὁ Δ. Παπασιῦρου, πού μετὰ τή δικτατορία προσχώρησε στή Ν.Δ.

Ἀπό τή συντηρητικὴν παράταξη ὑπερῆσαν οἱ Κ. Τσάτσος, Π. Κανελλόπουλος, Σπ. Μαρκεζίνης καί Γρ. Κασιμάτης. Ὁ πρῶτος μέ τίς φιλοσοφικῆς προεκτάσεις τῶν πολιτικῶν θέσεών του, ὁ δεύτερος μέ τίς κοινωνιολογικῆς ἀναζητήσεις του, ὅπως καί ὁ τέταρτος καί ὁ τρίτος μέ τούς ἱστορικούς παραλληλισμούς του καί τίς ἐκρήξεις τοῦ ὕφους του.

Ἀπό τήν παράταξη τῆς ἀριστερᾶς ἀστραψαν ὡς ρήτορες στήν αἴθουσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου, πρίν ἀπό τή δικτατορία, ὁ κοινοβουλευτικός ἐκπρόσωπος τῆς ΕΔΑ Ἡλίας Ἡλιοῦ καί τό στέλεχος τῆς (ἀργότερα τῆς Ε.Κ.) Ἡλίας Τσιριμῶκος.

Στήν πρώτη μεταδικτατορική Βουλῆ, θά σημειώσουμε τήν παρουσία ὡς ἐξεχόντων ρητόρων ἀπό τήν κεντροδεξιὰ τῶν Κ. Παπακωνσταντίνου, Εὐ. Ἀβέρωφ, Π. Παπαληγούρα, Κ. Στεφανάκη καί Ἰω. Πεσμαζόγλου. Ἀπό τήν κεντροαριστερά τῶν Α. Παπανδρέου, Δημ. Τσάτσου, Γ. Α. Μαγκάκη καί Ἀναστ. Πεπονῆ. Καί ἀπό τήν ἀριστερά τοῦ Λ. Κύρκου.

Ἀλλά καί τό γενικότερο πνευματικό ἐπίπεδο τῶν Βουλῶν αὐτῶν ἦταν πολὺ ὑψηλότερο τῶν σημερινῶν. Πέντε μέλη τῆς προδικτατορικῆς Βουλῆς ἦταν ἀκαδημαϊκοί (Κ. Τσάτσος, Π. Κανελλόπουλος, Γρ. Κασιμάτης, Γ. Αθανασιάδης-Νόβας, Ι. Τούμπας).

Ἐνῶ ἀπό τίς πρῶτες μεταδικτατορικές Βουλές, μετεῖχαν στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν οἱ Κ. Τσάτσος, Π. Κανελλόπουλος, Κ. Τρυπάνης, Δ. Ζακυθινός. Ἐξαιρετικά σημαντικὴ ὑπῆρξε καί ἡ συμμετοχὴ στά Κοινοβούλια τῶν δύο ἐποχῶν, πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν καί γενικότερα ἀνθρώπων τῶν Γραμμάτων καί τῶν Τεχνῶν.

Ὁ σημαντικώτερος ὁμως πολιτικός τῆς νεότερης Ἑλλάδος Κων. Καραμανλῆς ὑστεροῦσε στήν ρητορική, λόγω τῆς βαρῆς μακεδονικῆς προφορᾶς του. Ὅλοι ὁμως, ὁπαδοί καί ἀντίπαλοι, κρέμονταν ἀπό τά χεῖλη του, λές καί ἦταν χεῖλη Θεοῦ. Κάθε λέξη του ἦταν θεσφατο. Ὅταν θύμωνε ἦταν σά νά βροντοῦσε ὁ Ὀλυμπος. Ὅταν μειδιοῦσε, οἱ Ἕλληνες αἰσθάνονταν ἀνακουφισμένοι, ἤρεμοι καί ἀσφαλεῖς.